

**Тыва Республиканын Сут-Хол кожунуннун**  
**муниципалдыг бюджеттиг ниити билиг албан чери**  
**Ооржак Т-Б. А. аттыг Алдан-Маадыр ортумак ниити билиг школазы**

Тыва дыл башкыларынын  
методиктиг каттыжыышкынынга  
чугаалажып корген

Протоколдун дугаары 1  
« 28 » август 2023г.  
М.К. удуртукчuzu:  
Сержал /Ооржак Е.Ч./

Чопшээрешкен:  
Директорнун ооредилге-  
кижизидилге талазы-биле  
оралакчызы  
Сарыглар С.С.  
« 1 » сентябрь 2023 ч.



**Ажылчын программа**

тыва дыл эртелерге

2023-2024

6к

ооредилге чылы

68

клары

неделяда келир шагы

чылда эртер шагы

Тургускан: Ондар Леда

Серсеевна

Категориязы: 2

2023-2024 оо. чылы

## **Тайылбыр бижик**

5-11 класстарга тыва дыл программазын Тыва Республиканың ниити өөредилгезиниң кол (долу эвес) школага тыва дыл талазы – биле күрүне стандарттарынга дүүштүр тургускан.

Тыва дыл – тыва нацияның дылы болур. Ында тыва улустуң төрөөн дылын сайзырадып келген байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалынын чедишкиннери мөөңнеттинген. Ол дээрге тыва культураның – улустуң аас чогаалынын, өске-даа янзыларынын, театр уран чүүлүнүң болгаш уран чүүлдүң өске-даа янзыларынын, парлалганын, эртемниң, ажыл-херекти чорударынын, өөредилгенин болгаш кижизидилгенин дылы апарган. Амгы үеде тыва дыл улустуң амыдыралынын, ажыл-чорудулгазынын бүгү-ле талалрында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва школаларга азы класстарга, өске-даа өөредилге черлеринге төрөөн дылды өөредири уругларның угаан-медерелин сайзырадырынга, оларны эки мөзү-шынарга кижизидеринге хөй-хөй таарымчалыг аргаларлыг. Төрөөн дылын шингээдип алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкинниг билип албышаан, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерни калбартып, улуг салгалдың байлак дуржулгазын ажыглап билиринге чаңчыктырар.

### **5-9 класстарга тыва дыл эртеминиң утказы**

Школага тыва дыл эртемин(курузун) өөредириниң программазында лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырынын чаңчылдарын, аас болгаш бижимел чугаанын чаңчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерни киирген.

Төрөөн дылдың школа курузунда теория-талазы-биле билиглерни ниити дыл эртеминиң база амгы үеде тыва дыл эртеминиң чедишкиннерин барымдаалап тайылбырлаан.

### **Тыва дыл эртеминиң тургузуу ( 6 класс)**

Программаны колдуунда шуушкак принцип езугаар тургускан. Чамдык берге болгаш улуг темаларны, чижээ, лексика, сөс чогаадылгазын чаңгыс эвес, аңгы-аңгы класстарга чадаланчак кылдыр өөредири көрдүнген.

6-гы класска баштай «Тыва дыл – тыва чоннуң төрөөн дылы» деп эгени өөрөнгөш, 5-ки класска өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар. Ооң соонда «Лексика болгаш чугаа культуразы», «Сөс чогаадылгазы болгаш орфография. Чугаа культуразы», аңаа улай «Морфология болгаш орфография. Чугаа культуразы» деп бөлүктүң «Ат орну», «Кылыг сөзү», «Наречие» деп чугаа кезектерин өөренип доозар.

### **Школага тыва дылды өөредириниң сорулгалары болгаш кылыр ажылдары:**

Школага тыва дылды башкылаарынын сорулгалары мындыг:

- өөреникчилерге лексика, фонетика, сөс чогаадылгазы, грамматика (морфологи болгаш синтаксис), стилистика аймаандан тодаргай билиглерни бээр, алган билиглерни практика кырынга ажыглап билириниң мергежилдерин болгаш чаңчылдарын хевирлээр;
- шын бижиириниң болгаш бижик демдектерин салырынын быжыг чаңчылдарын бээр;

- теория талазы-биле алган билиглеринге даянып, программа негелдезинге дүүштүр боттарынының аас болгаш бижимел-биле харылзаалыг илеридиниң мергежилдери-биле чепсеглээр;
- өөреникчилерни литературлуг дылдың нормаларына чаңчыктырар, оларның сөс курлавырын байыдар болгаш чугаазының культуразын бедидер;
- өөреникчилерниң ниитилел амыдыралына дылдың ужур-дузазының, хөгжүлдезиниң дугайында база тыва дылдың өске дылдарның аразында туружунуң дугайында бөдүүн билиглери-биле таныштырар;
- оларның логиктиг боданышкын болгаш чугаазын сайзырадыр;
- төрөөн дылына камныг болгаш хандыкшылдыг болурунга кижизидер, дылдың байлаан шингээдип алырунга өөреникчилерниң сонургалын күштелдирер;
- өөреникчилерни патриотзмниң болгаш интернационализмниң нзузунга кижизидер, оларның материалисчи үзел-бодалдарын хевирлээр;
- ном болгаш билиглерниң өске-даа үндезиннери-биле ажылдаарына өөреникчилерни чаңчыктырар;
- өөреникчилерни боттары боданып өөрениринге чаңчыктырар;
- шын, медреселдиг, аянныг номчуурунуң мергежилдерин сайзырадыр;
- төрөөн дыл кичээлдерин өөреникчилерниң мөзү-шынар, күш-ажыл болгаш эстетика талазы-биле кижизидилгезин боттандыраарына бүрүн- биле ажыглаар;
- өөреникчилерни харыысалгалыг болурунга, өөредилгениң болгаш күш-ажылдың сагыл-чурумун сагыырунга кижизидер.

#### **6-гы класстың өөреникчилериниң тыва дылга шингээдип алыр кол-кол билиглери:**

Сөс чогаадылгазының сайгарылгазын кылыр. Ийи чугула кежигүннүг домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр. Диалект сөстөрни, эргижирөөн сөстөрни, неологизмнерни ылгап, чугаага шын ажыглап билир.

5-6 класстарга өөрөнгөн чугаа кезектеринге хамаарышкан сөстөрни тывар болгаш оларның грамматиктиг демдектерин тодарадып билир.

**Орфографиядан болгаш орфоэпиядан.** Нарын кылыг сөстөрүн, наречие, ат оруннарын шын адаар болгаш бжиир. Тодаргай эвес ат оруннарында артынчыларны э ылап болгаш дефистеп бжиир.

**Пунктуациядан.** Домакка удурланыштырар болгаш чагырыштырар эвилелдер мурнунга биче секти салып билир.

Календарь-тематиктиг план. Тыва дыл. 6 класс

№	Кичээлдин темазы	шагы	Хуусаазы		Тайылбыры
			План	Факт	
1	Дыл –харылзажырынын чугула чепсээ	1	05/09		
2	Тыва дыл-турк дылдарнын бирээзи	1	05/09		
3	Фонетика болгаш орфоэпия	1	10/09		
4	Лексика. Созуглелдер, оларнын стили.	1	14/09		
5	Чогаадыг	1	19/09		
6	Орфография. Ажык эвес уннернин ужуктерин дакпырлап бижири	1	21/09		
7	Й уннуг ужуктерлиг (я,е,ё,ю) состерни шын бижири	1	26/09		
8	Сос эгезинге т-д,п-б деп уннернин ужуктерин шын бижири.	1	28/09		
9	Кадыг болгаш чымчак демдектерни соске ажыглаары	1	05/10		
10	Хыналда ажыл	1	05/10		
11	Состун тургустунар аралары: морфологтуг (кожумактыг) арга.	1	10/10		
12	Синтаксистиг арга	1	13/10		
13	Хураангайлаар арга	1	14/10		
14	Хевир тургузар кожумактар: чуве адынын бичеледир, чассыдар кожумактары	1	19/10		
15	Демдек адынын чадаларынын кожумактары	1	24/10		
16	Кылыг созунун болбас хевиринин кожумаа. Кылыг созунге немелде утка киирер кожумактар	1	28/10		
17	Оскертилге кожумактры: чуве адынын сан, падеж, арын кожумактары	1	04/11		
17	Кылыг созунун уе, сан, арын	1	04/11		

	кожумактары.				
18	Сос тургузуунун сайгарылгазы	1	11/11		
19	Хыналда ажыл	1	12/11		
20	Тыбылган угунун аайы-биле тыва дылдын лексиказы (ниити турк лексика,оске дылдардан улегерлээн лексика: моол,кыдат,товут,орус болгаш оон-даа оске дылдардан)	1	21/11		
21	Ажыглалынын аайы-биле тыва дылдын лексиказы.Ниити ажыглалдын состери.	1	24/11		
22	Кызыгаарлыг ажыглалдын состери: диалектизмнер, мергежил состери болгаш терминнер	1	25/11		
23	Ховар ажыглалдын состери : эргижирээн состер,архаизинер, историзмнер.	1	30/11		
24	Чаа состер (неологизмнер). Жаргонизмнер.	1	05/12		
25	Хуу аттар (ономастика), оларнын язылары (топонимнер,антропонимнер)	1	09/12		
26	Этнонимнер,зоонимнер болгаш космонимнер)	1	12/12		
27	Тыва дылдын тайылбырлыг словары. Состун лексиктиг сайгарылгазы	1	11/12		
28	Хыналда ажыл	1	12/12		
29	Демдек ады. Демлек адынын чогаадылгазы	1	13/12		
30	Демдек аттарынын темалыг болуктери.	1	14/12		
31	Шынарынын демдек аттары	1	15/12		
32	Хамаарылганын демдек аттары	1	16/12		
33	Хыналда ажыл	1	17/12		
34	Чогаадыг	1	18/12		
35	Сан аттарынын болуктери. Тун сан аттары	1	19/12		
36	Ангылаар сан ады	1	20/12		
37	Чоокшуладыр сан ады	1	21/12		

38	Чыыр сан ады	1	12/01		
39	Дугаар сан ады	1	12/01		
40	Сан аттарынын шын бижилгези	1	12/01		
41	Сан адынын нарын сосстер болгаш фразеологизмнер тургузарынга киржилгези.	1	08/02		
42	Тыва дылда хемчег илередир чамдык сосстернин ажыглалы	1	13/02		
43	Диктант	1	15/02		
44	Ат оруннарынын утказы болгаш грамматиктиг демдектери	1	16/02		
45	Ат орнунун болуктери.	1	29/02		
46	Арыннын ат оруннары	1	23/02		
47	Айтылганын ат оруннары	1	29/02		
48	Айтырыгнын ат оруннары	1			
49	Тодаргай ат оруннары	1			
50	Тодаргай эвес ат оруннары	1			
51	Ат оруннарынга катаптаашкын. Чамдык ат оруннарынын падежтерге, саннарга оскерлири.	1			
52	Ат оруннарынын морфологтут сайгарылгазы	1			
53	Хыналда ажыл	1			
54	Ч.с Эдертиг	1			
55	Тыва улустун чугаа этикеди	1			
56	Чугаа чорудулгазынын хевирлери	1			
57	Созуглелдин тодаргай болгаш элдээрткен утказы.	1			
58	Номчааны чечен чогаал созуглелинин утказын сактып бижиири	1			
59	Монологтун янзылары. Чурумал. Тоожуушкун.				
60	Угаап боданышкын. Дыл темазынга дыннадыг	1			
61	Диалогтун хевирлери: кылдыныгны боттандыраарынче углаптар чугаа,	1			
62	Бодал солчуп чугаалажыры	1			
63	Ч.с Чоаадыг	1			
64	Катаптаашкын. Сос тургузуу	1			

	болгаш сос чогаадылгасы				
65	Морфология	1			
66	Хыналда ажыл. Морфологтуг сайгарылга	1			
67	Аттыг чугаа кезектери. Ат орну	1			
68	Туннел кичээл	1			

